

Hasan b. Şerefsâh'ın *el-Vâfiye fi şerhi'l-Kâfiye* adlı eserinin ilk iki sayfası (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 1152)

yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 368; *Suppl.*, I, 532). b) *eş-Şerhu'l-mutavassıt*. *el-Vâfiye fi şerhi'l-Kâfiye* olarak da adlandırılan eser kısaca *el-Vâfiye* diye meşhurdur. *el-Kâfiye*'nin en beğenilen şerhlerinden olup geniş bir ilgiye mazhar olmuş, üzerine birçok şerh, hâşiye ve ta'lîk yazılmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1370-1371; Brockelmann, *GAL*, I, 368; *Suppl.*, I, 532; *el-Vâfiye* ve üzerinde yapılan çalışmaların yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 368; *Suppl.*, I, 532). c) *eş-Şerhu's-sağîr* (Brockelmann, a.y.). 2. *Hallû'l-akd ve'l-akl*. İbnü'l-Hâcib'in *Münteha's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel* adlı eserinin yine kendisi tarafından hazırlanmış ihtisarı olan *Muhtasarü'l-Müntehâ*'nın şerhidir (Safedî, XII, 54; İbn Tağriberdî, IX, 231; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 283). Kâtib Çelebi bu eseri *Muhtasar*'ın en önemli yedi şerhi arasında gösterir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1854). 3. *Menhecû's-Şî'a* (*Nehcû's-Şî'a*) *fi fezâ'ili vaşiiyi Hâtemi's-şerî'a*. Eser Üveys Bahadır Han'a ithaf edilmiştir (Tebriî, VIII, 54; *A'yânü's-Şî'a*, V, 255). 4. *Mir'âtü's-şifâ*. Tıpla ilgilidir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1648).

Hasan b. Şerefsâh, bunlardan başka yine İbnü'l-Hâcib'in *eş-Şâfiye* adlı sarf kitabıyla *Uşûlû'd-dîn*'ine, Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'sine, Gazzâlî'nin *Kavâ'idü'l-*

'*akâ'id*'ine, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin felsefî-kelâmî mahiyetteki *Tecridü'l-i'tikâd*'ına, Urmevî'nin *Me'tâlî'u'l-envâr*'ına Tûsî'nin öğrencilerinden olup Debîrân diye de tanınan Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin *eş-Semsiyye* adlı mantık kitabına ve Abdülgafâr b. Abdülkerîm el-Kazvî'nin *el-Hâvi's-sağîr* adlı fıkha dair eserine şerhler yazmıştır. İbn Kâdî Şühbe, Hasan b. Şerefsâh'ın dört ciltten oluşan bu son şerhte *el-Hâvi*'ye isabetli itirazlarda bulunduğunu bildirir (*Tabakâtü's-Şâfiyye*, II, 214). Bazı kaynaklarda Hasan b. Şerefsâh'ın aynı esere bir şerh daha yazdığı belirtilir (Safedî, XII, 54; İbn Kâdî Şühbe, II, 214). Sübkî, *eş-Şâfiye* ve *Uşûlû'd-dîn*'e ait şerhleri gördüğünü söyler (*Tabakât*, IX, 408).

BİBLİYOGRAFYA :

Zehebî, *el-İber*, IV, 41; Safedî, *el-Vâfi*, XII, 54-55; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhi), IX, 407-408; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, II, 214-215; III, 34-36; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, IX, 231; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 521-522; *Keşfü'z-zunûn*, I, 626, 692; II, 1021, 1358, 1370-1371, 1648, 1854; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riyâzü'l-ulemâ* ve *hiyâzü'l-fuzalâ* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, I, 320-321; Han-sârî, *Ravzâtü'l-cennât*, III, 96-97; Brockelmann, *GAL*, I, 368; *Suppl.*, I, 532, 536; II, 297; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, VIII, 53-54; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 283; *A'yânü's-Şî'a*, V, 255; Ca'fer-i Seccâdî, "İbn Şerefsâh", *DMBİ*, IV, 80-81.

MUSTAFA ÇAĞRICI

HASAN eş-ŞİRÂZÎ

(حسن الشيرازي)

Ebû Muhammed Muizzüddîn
Mirzâ Muhammed Hasen b. Mahmûd
b. İsmâil eş-Şirâzî el-Hüseynî
(ö. 1312/1895)

Merci-i taklid
ve müceddid kabul edilen
Şii âlimi.

15 Cemâziyelevvel 1230 (25 Nisan 1815) tarihinde Şiraz'da doğdu ve burada yetişti. İlk eğitimini dayısı Mirza Hüseyin el-Müsevî'den aldı. Arapça'yı öğrendikten sonra fıkıh ve usûl-i fıkıh okudu. On beş yaşına eriştiğinde ders verecek düzeye geldi. Bir süre Şiraz divanında görev yaptıktan sonra istifa ederek kendini ilme verdi. 17 Safer 1248 (16 Temmuz 1832) tarihinde tahsilini ilerletmek için bölgenin ilim merkezi İsfahan'a gitti. Burada Muhammed Takî el-İsfahânî, Müderris İakabıyya meşhur Hasan el-Beydâbâdî, Molla Muhammed İbrâhim b. Muhammed Hasan el-Kelbâsî (el-Kerbâsî) gibi âlimlerden felsefe, astronomi, matematik ve tıp dersleri aldı. Daha sonra mukaddes mekânları ziyaret için Irak'a giderek Necef'e yerleşti (1259/1843). Necef'te Muhammed Hasan Necefî, Hasan Kâşîfulgîrâ ve Murtazâ el-Ensârî'den ilim öğrendi. Ensârî'nin vefatına kadar (1281/1864) Şirâzî onun derslerini takip etti; özellikle fıkıh ve usûl-i fıkıh sahalarında kendisinden çok faydalandı. Ondaki kabiliyeti sezen hocası görüşlerine büyük değer verirdi. Ayrıca Meşkûr b. Muhammed Cevâd b. Meşkûr el-Hevlâvî, Hasan b. Ca'fer en-Necefî ve Ali et-Tüsterî gibi âlimlerden hadis dinledi.

Şeyh Murtazâ el-Ensârî'nin ölümünden sonra talebeleri onun yerine Hasan eş-Şirâzî'yi seçtiler. Derslerine ulemâ ve eşraftan bazı kimseler de katılıyordu. Tanınmış âlimler arasında temayüz ederek Necef ve civarındaki Şiîler'in merci-i taklid'i haline geldi. Hatta devrinin müceddidi olarak tanındı. 1287 (1870) yılında mukaddes yerleri ziyaret için Irak'a gelen İran hükümdarı Nâsirüddin Şâh, kendisini karşılayan âlimler arasında yer almayan Şirâzî'ye veziri aracılığıyla baskıda bulunarak ziyaretine gelmesini sağlama-ya çalışmışsa da onu ancak üzerinde anlaştıkları bir yerde buluşmaya ikna edebilmişti. Şirâzî'nin bu olaydan sonra hem şah hem de halk nazarındaki saygınlığı daha da arttı. Ertesi yıl hacca gitti. Şâban 1291'de (Eylül 1874) Kerbelâ'yı ziya-

ret etti. Bir yıl sonra Sâmerî'ya yerleşerek ömrünün sonuna kadar burada kaldı. Büyük iltifat gördüğü Sâmerî'da iki medrese açarak öğretim faaliyetlerine başladı. Kısa süre içinde civar bölgelerden talebe akını başlayınca şehirde ilmi bir canlılık görüldü. Hasan eş-Şîrâzî'ye çeşitli İslâm ülkelerinden ziyaretçi heyetleri geliyor, fetvalar soruluyor, risâle ve fetvaları her tarafa yayılıyordu. Derslerinde talebelerinin tartışma yeteneklerini geliştirici bir yöntem takip eder, onlara düşüncelerini açıklama imkânı verir, bu arada görüşlerinden faydalanırdı. Aralarında Hasan es-Sadr Muhammed Kâzım el-Yezdî, Muhammed Takî eş-Şîrâzî, Nâinî, Mirza Hüseyin Nûrî, Şeyh Fazlullah Nûrî, Muhammed Tabâtabâî ve Ahund Molla gibi meşhur âlimlerin de bulunduğu 500'den fazla talebe yetiştirdi. Şîrâzî'nin edebî yönü de kuvvetliydi. Özellikle şiirdeki üstünlüğü sebebiyle çeşitli ülkelerden gelen ziyaretçileri içinde şairler de bulunurdu.

Şîrâzî'nin devlet adamlarına yakınlık göstermemekle birlikte siyasetten tamamen uzak kalmadığı anlaşılmaktadır. Nâsirüddin Şah'ın İran'daki tütün imtiyazını bir İngiliz şirketine devretmesi ve bu şirketin Hindistan'da olduğu gibi İran'ın da iç işlerine karışmaya başlaması üzerine, şah tarafından İran'dan sınır dışı edilen Cemâleddin-i Efgânî'nin çağrısına uyan Şîrâzî İranlılar'ın tütün içmesinin haram olduğuna dair bir fetva verdi (1309/1891), ayrıca şaha da bir telgraf çekti (fetva ve telgrafın metni için bk. Bâmdâd, I, 336-337). Bunun üzerine halk tütün boykotuna başladı, hatta şahın sarayındaki nargileler dahi gizlice tahrip edildi. Şirket yetkilileri, Şîrâzî'yi ikna etmek için ayağına kadar gidip büyük meblağlara varan rüşvetler teklif ettiler de sonuç alamadılar; nihayet şah imtiyazı feshetmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Şîrâzî de fetvasını geri aldı. Bu olayın önemli yanı, İran tarihinde müctehidler devletle karşı birleştiren ve onları halkın temsilcileri olarak siyasî otorite üzerinde baskı yapma konumuna getiren ilk hareket olmasıdır. Şîrâzî'nin, kendi zamanındaki panislâmizm cereyanının tesirinde kalarak mezhep farklılıklarına rağmen İslâm dünyasının Osmanlı bayrağı altında birleşmesini arzulaması da son derece ilgi çekicidir.

Hasan eş-Şîrâzî merci-i taklîd olduğu için İslâm dünyasındaki Şî'îler'in zekât ve humuslarının bir kısmı tayin ettiği vekil-

ler aracılığıyla kendisine ulaştırılır, o da bunları başta talebeleri olmak üzere ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Ayrıca bu vekillerine çevrelerindeki yardıma muhtaç âlim ve talebelerin isimlerini ihtiva eden listeler göndererek onlara yardım edilmesini sağlardı. Tüccarla irtibat kurup muhtaçların evlerine gizlice ihtiyaç malzemeleri gönderilmesini temin ederdi. Hayırda gizliliğe önem verdiği için bütün bu hizmetleri vefatından sonra ortaya çıkmış, ailesine ise miras olarak kayda değer bir şey bırakmamıştır. 24 Şâban 1312 (20 Şubat 1895) tarihinde Sâmerî'da vefat eden Şîrâzî'nin naaşı Necef'e nakledildi ve ramazanın ilk günü Nâsir Ali Han el-Efgânî'nin inşa ettirdiği medresenin hazîresine gömüldü.

Eserleri. 1. *Havâşî 'ale'l-Menâsik*. Hocası Murtazâ el-Ensârî'nin *el-Menâsik* adlı eserinin hâşiyesi olup onunla birlikte basılmıştır (Tahran 1317). 2. *Hâşiye 'alâ Necâtî'l-'ibâd*. Muhammed Hasan Necefî'ye ait eserin hâşiyesi olan kitap aslı ile birlikte neşredilmiştir (Tahran 1297, 1324). 3. *Ta'likâ 'alâ Mu'âmelâtî'l-Âkâ el-Bihbehânî*. Muhammed Bâkır Bihbehânî'nin *Âdâbü't-ticâre* (Edebü't-ticâre) adlı eserinin ta'lik çalışması olup onunla birlikte basılmıştır (Tahran 1294). 4. *Hâşiye 'ale'n-Nuḥbe*. Muhammed İbrâhîm b. Muhammed Hasan el-Kelbâsî'ye ait *İrşâdü'l-müsterşîdîn* adlı eserin hac ve cihad dışındaki ibadetlerle ilgili kısmının müntehabı olan *en-Nuḥbe*'nin hâşiyesidir (İsfahan 1289; Tahran 1307, 1329). 5. *Risâle fi'l-müş-tâḫ* (Tahran 1305).

Bunlardan başka kaynaklarda *Kitâb fi't-tahâre*, *Risâle fi'r-raḡâḡ*, *Kitâb min evveli'l-mekâsib ilâ âhiri'l-mu'âmelât*, *Risâle fi ictimâ'î'l-emr ve'n-nehî*, *Telhîşü ifâdâtî'l-Murtazâ el-Ensârî fi'l-uşûl* gibi eserleri de zikredilmektedir. Ayrıca çeşitli fetvaları öğrencileri tarafından derlenerek koleksiyonlar oluşturulmuştur (*A'yânü's-Şî'a*, V, 308). Fıkıh usulüne dair ders notlarını talebelerinden Ali er-Rûzderî *Takrîrâtü Âyetillâh el-Müceddid eş-Şîrâzî* adıyla derleyerek üç cilt halinde yayımlamıştır (Kum 1414).

Hasan eş-Şîrâzî ile ilgili olarak Âgâ Büzürg-i Tahrânî *Hediyyetü'r-râzî ile'l-İmâmî'l-Müceddid eş-Şîrâzî* (Necef 1388) ve Mirza Muhammed Ali el-Urdâbâdî *Hayâtü'l-İmâmî'l-Müceddid eş-Şîrâzî* (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, VII, 116) adlı eserleri kaleme almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tebrîzî, *Reyhânetü'l-'edeb*, VI, 66-68; Mirza Muhammed Ali, *Mekârimü'l-âşâr der Ahvâl-i Ricâl der Karî-i XIII ve XIV Hicrî*, İsfahan 1362, III, 883-890; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, III, 292-293; Hânâbâ, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpi-yi 'Arabî*, Tahran 1344 hş., s. 3, 299, 300, 474; Mehdi Bâmdâd, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i İran der Karî-i XII-XIV Hicrî*, Tahran 1966, I, 335-339; Hamid Algar, *Religion and State in Iran: 1785-1906*, California 1980, s. 205-222; *A'yânü's-Şî'a*, V, 304-310; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a*, Beyrut 1983, VI, 227; VII, 116; XII, 124-125; XXI, 41; XXIII, 199; XXIV, 91; XXV, 207; a.mlf., *Ṭabaḳâtü a'lâmi's-Şî'a*, Meşhed 1404, I/1, s. 436-441; Hırzûddîn Muhammed en-Necefî, *Ma'ârifü'r-ricâl* (nşr. M. Hüseyin Hırzûddîn), Kum 1405/1984, II, 233-238; M. Momen, *An Introduction to Shi'î Islam*, London 1985, s. 140-193, 194, 246, 247, 321; Abdülhâdî Hâirî, *Teşeyyü' ve Meşrûtiyet der İran*, Tahran 1364 hş., s. 83, 96, 99, 102, 132, 135, 155, 179, 190, 199; Said Amir Arjomand, *Authority and Political Culture in Shi'ism*, New York 1988, s. 99, 101, 110, 115-120, 200; "Takrîrâtü Âyetillâh el-Müceddid eş-Şîrâzî", *Türâşûnâ*, sy. 41-42, Kum 1416, s. 437; Roswitha Badry, "Şîrâzî", *El²* (İng.), IX, 479-480.

CENGİZ KALLEK

HASAN et-TÛLÛNÎ

(حسن الطولوني)

Bedrüddîn Hasan b. Hüseyin
b. Ahmed et-Tûlûnî el-Hanefî
(ö. 923/1517)

Mısır Burcî Memlûkleri'nin
son döneminde yaşayan mimarbaşı
ve âlim.

836 (1432-33) yılında Kahire'de doğdu. Pek çok mimar ve âlimin yetiştiği bir aileye mensup olup İbnü't-Tûlûnî diye tanınmıştır. Annesinin babası, Kahire'ye Anadolu'dan göç etmiş ve ilmiyle kısa sürede Mısır'da ün kazanmış olan Kâdîlkudât Ebû's-Senâ Cemâleddin Mahmûd b. Muhammed el-Kayserî el-Acemî'dir. Dedesi Şehâbeddin Ahmed ile onun babası da Kahire'nin ünlü mimarlarındandı.

Küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim alan Hasan et-Tûlûnî, aralarında Emînüddin el-Aksarâyî ve Zeynüddin İbn Kutluboğâ'nın da bulunduğu birçok hocadan ilim tahsil etti; ünlü tarihçi Muhammed b. Abdurrahman es-Seḥâvî'nin derslerine devam ederek icâzet aldı. Daha sonra aile mesleği mimarlığa yönelen Hasan et-Tûlûnî meslektaşları arasında kısa zamanda temayüz etti. Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref İnal'ın gözdesi oldu ve onun tarafından mahmilin Mekke'ye ulaştırılmasıyla görevlendirildi. Mimarlık alanındaki gösterdiği başarılarından dolayı Rebî-